

אם בדור אחד או שניים אחר מהרי"ל היה זה מנהג ידוע לעשות מפה של ספר תורה מחיתול של ברית מילה, מן הסתם היה קיים כבר בימי מהרי"ל.²⁰⁰ לכן עלה בדעתו לחזור ולהשתמש בו, למרות שבינתיים נעשה תשמיש לספר תורה. מהרי"ל לא הציע ליטול טלית או בגד כלשהו של חולין שבודאי היה מצוי בקרב קהל הנאספים, אלא ציוה ליטול דוקא מפה של ספר תורה, ששימשה כנראה כבר בעבר לחיתול בברית מילה.

ברית תורה עם ברית מילה

בלא להסתמך על השערות, קיים קשר ברור בין ברית מילה למפה של ספר תורה, המבוטא בנוסח הברכה שמברכים בעת ברית מילה: "כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמעשים טובים". והא ראייה, שרובו של נוסח ברכה זו נכתב ונרקם על כל הווימפלים האשכנזיים המצויים בידינו. ברית מילה וברית תורה הן שתי הבריתות המקיימות את הבריאה כולה, והדברים מבוארים בדבריו של רבי עקיבא איגר (תקכ"ב-תקצ"ח):

מצינו במתניתין סוף פרק ג' דנדרים:²⁰¹ "גדולה מילה, שאלמלא היא לא ברא הקב"ה עולמו, שנאמר:²⁰² 'אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיו'. ואמרינן שם: "גדולה תורה, שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: 'אם לא בריתי'".

משמע ד"אם לא בריתי" קאי אתרווייהו, על מילה ועל התורה. והנה על התורה הפשט פשוט: בריתי יום ולילה, דכתיב בו:²⁰³ "והגית [בו] יומם ולילה", אבל על המילה אינה נוהגת בלילה. וב'תוספות יום טוב' נדרים כתב²⁰⁴ דפסקיה לקרא: "אם לא בריתי", אזי "יומם ולילה, חוקות שמים וארץ – לא שמתיו", דהיינו את הכל לא שמתיו, והוא דחוק.

ויותר נראה דבאמת מילה ותורה שייכים להדדי, וכמו שכתב ב'עוללות אפרים',²⁰⁵ שמילה חצונית היא סיבה למילה פנימית מערלת לב, כשימול

²⁰⁰ הווימפל הקדום ביותר שנתר קיים עד לפני כמה עשרות שנים, הוא של נער יליד שנת ר"ס. ראה: G. Minden, 'Die Thorah-Wimpel oder Mappe', Zeitschrift des vereins fuer Volkskunde 1893 / 2, p. 207, n. 1; רייט לוינסקי (עורך), ידע עם, כך בי (ב-ג), ניסן תשי"ד, עמ' 182.

²⁰¹ נדרים לא ע"ב.

²⁰² ירמיהו לג, כה.

²⁰³ יהושע א, ח.

²⁰⁴ תו"ט נדרים פ"ג מ"א, ד"ה שנאמר אם לא.

²⁰⁵ עוללות אפרים, מאמר שצ"ב.

ערלת לבבו אז יהיו חדרי לבו פתוחים להבין ולהשכיל. עיין שם. אם כן, **מילה – מבוא למילת הלב, להבין ולהשכיל בתורה ומצות**. אם כן יש לומר, ד"אם לא בריתי" היינו גם כן מילה, דעל ידי זה בא לשערי תורה, להגות יומם ולילה.²⁰⁶

הרעיון הבסיסי הוא שברית מילה היא הגדולה שבהכנות ללימוד תורה, והילד קושר את ההכנה אל המצוה, הוא נוטל את המפה ששימשה אותו לברית מילה וכורך אותה סביב התורה שחייבת להיות משאת נפשו ומטרת חייו.

קשירת הילד אל התורה מרגע הכנסתו לברית מילה היא התשוקה המפעמת בלב בעלי הנפש בכל דור ודור. רבי אברהם ישעיהו קרליץ בעל 'חזון איש' (תרל"ט-תשי"ד) הוזמן להיות סנדק של בן המוהל הנודע הרב שלמה מילר. כאשר עמדו להכין את התינוק למילה ולסדר לו את חיתוליו, הורה החזו"א להניח את התינוק על הבימה עליה קוראים בתורה ולחתלו שם, באמרו כי סגולה היא להיות תלמיד חכם.²⁰⁷

יש שהעירו²⁰⁸ כי קשירת הילד אל ספר התורה מבטאת את תמצית מאמר הזוהר: "קודשא בריך הוא אורייתא וישראל חד הוא".²⁰⁹

נעביד בה מצוה אחריתי

נטילת חיתול של ברית מילה לצורך עשיית מפה של ספר תורה, יש בה מעלה נוספת, של קיום דברי הגמרא: "הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא, נעביד ביה מצוה אחריתי".²¹⁰ כגון דא נהגו באשכנז עוד בימי רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז) לאפות מצות בעצי הערבה שחבטו בה בהושענא רבה.²¹¹ מכח הכלל הזה של 'הואיל ואתעביד', הונהגו בכלל ישראל כמה הנהגות.²¹² כבר מצינו בימי חז"ל שמפות של ספר תורה נעשה בהן שימוש נוסף אחר שבלו. "אמר מר זוטר: מטפחות ספרים שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן".²¹³ אין פה

²⁰⁶ שו"ת רבי עקיבא איגר, ח"א, סי' מ"ב.

²⁰⁷ מפי בעל המעשה, הרב שלמה מילר שליט"א מפתח תקוה.

²⁰⁸ בית יעקב, ירחון לעניני חינוך ספרות ומחשבה, גליון 221, תמוז תשל"ח, עמ' 14; R. Hagen (ed.), Tora-Wimpel: Zeugnisse juedischer Volkskunst aus dem Braunschweigischen Landesmuseum, Braunschweig 1984, p. 13

²⁰⁹ ספר הזוהר, פ' אחרי מות, דפ' זיטאמיר, דף עג ע"א.

²¹⁰ ברכות לט ע"ב.

²¹¹ עיי דרכי משה ורמ"א או"ח סי' תרס"ד סעיף ט'.

²¹² עיי ר"א דבורקס, בשבילי ההלכה, ח"ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' קלט-קנא.

²¹³ מגילה כו ע"ב.

גניזה סתם בלא שימוש, אלא עשיית תכריכים למת, שיש בה ניצול למטרה חשובה נוספת. "הואיל וטעונין גניזה, עושין אותן תכריכין למת מצוה, שצרכין מוטלין על הצבור".²¹⁴

דרגת קדושת המפות של ספר תורה גבוהה היא, ואין אפשרות להורידה לדרגת שימוש אחר שהיא פחותה, מחמת הכלל של 'מעלין בקודש ואין מורידין',²¹⁵ כפי שנאמר במשנה: "בני העיר שמכרו רחובה של עיר לוקחין בדמיו בית הכנסת; בית הכנסת – לוקחין תיבה; תיבה – לוקחין מטפחות; ומטפחות – לוקחין ספרים; ספרים לוקחים תורה. אבל אם מכרו תורה – לא יקחו ספרים; ספרים – לא יקחו מטפחות; מטפחות – לא יקחו תיבה".²¹⁶ ומבואר בברייתא שיש הבדל בדרגת הקדושה במפות עצמן: "גוללין ספר תורה במטפחות חומשין, וחומשין במטפחות נביאים וכתובים, אבל לא נביאים וכתובים במטפחות חומשין, ולא חומשין במטפחות ספר תורה".²¹⁷ ופירש"י: "אבל לא נביאים וכתובים במטפחות ספר תורה – שמוריד המטפחות מקדושתן. במטפחות של חומשין – דקא מעלי להו למטפחות. אבל במטפחות ספר תורה לא – אלמא: אין משנין לכיוצא בה, אלא למעלה הימנה".

ועוד מבואר בברייתא: "העושה תיבה לשם ספר ומטפחות לשם ספר, עד שלא נשתמש בהן הספר – מותר להשתמש בהן הדיוט, משנשתמש בהן הספר – אסור להשתמש בהן הדיוט".²¹⁸

מכאן שהמפה עצמה אם בלתה ואינה ראויה עוד למכירה, יש לגנוזה, כפי שנאמר במשנה: "מקק ספרים ומקק מטפחותיהם"²¹⁹ כל שהוא, שמצניעין אותן לגונזין".²²⁰ וכן הובא ברמב"ם: "תיק שהוכן לספר תורה והונח בו, וכן המטפחות והארון והמגדל שמניחין בו ספר תורה... הכל תשמישי קדושה הן ואסור לזרקן, אלא כשיבלו או כשישברו נגנזין".²²¹ כך נפסק גם בשולחן ערוך: "המטפחות והארון והמגדל שמניחים ספר תורה בו... כולם תשמישי קדושה הם ואסורים, ולאחר שיבלו או ישברו, נגנזים".²²²

²¹⁴ ר"מ המאירי, בית הבחירה עמ"ס מגילה, דף כו ע"א-ע"ב.

²¹⁵ ברכות כח ע"א ועוד.

²¹⁶ מגילה פ"ג מ"א. וכן ברמב"ם ה' תפילה פ"א ה"ט: "אם גבו העם מעות לבנות בית המדרש או לבית הכנסת או לקנות תיבה או מטפחות ותיק או ספר תורה ורצו לשנות כל מה שגבו, אין משנין אותן אלא מקדושה קלה לקדושה חמורה ממנה".

²¹⁷ מגילה כז ע"א.

²¹⁸ ירושלמי מגילה פ"ג ה"א; ירושלמי נדרים פ"ט ה"ב. וכן בתוספתא מגילה פ"ב מ"ח.

²¹⁹ פירש רבי מנחם המאירי, בית הבחירה עמ"ס שבת דף פו: "מקק הספרים ומטפחותיהם, והוא שהתולעת הנעשה בהם ואוכלן ומרקיבן נקרא מקק".

²²⁰ שבת פ"ט מ"ו.

²²¹ רמב"ם ה' תפלין פ"י ה"ד.

²²² שול"ע יו"ד סי' רפ"ב סעיף י"ב.

חידושו של מר זוטרא הוא, שאף בשעת גניזה ראוי לעשות במפה שימוש נוסף, והוא לתכריכי המת, וכן הובא ברמב"ם: "מטפחות ספרים שבלו, עושין אותן תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן".²²³

זו אינה חובה אלא הידור, כדברי רבי יעקב ב"ר אשר בעל הטורים (ה' כ"ט-ק"ג): "מטפחות ספרי תורות שבלו, יכולין לעשות מהן תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן".²²⁴ "יכולין" ואין 'חייבין' לעשותם תכריכים, ולפיכך נפסק בשולחן ערוך: "מטפחות ספרי תורה שבלו, יכולים לעשות מהם תכריכין למת מצוה, וזו גניזתן".²²⁵

כך הורה למעשה רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז): "המפות הקרועים ובלואים שקורין 'ווימפילש', שגוללן בהן ספר תורה, אין נכון לגלול בהם עוד, אך יגנוזו או יעשו מהן תכריכין למת, או יתקנו בהן תכריכין – מפות – אחרים הקרועין".²²⁶

הרעיון היסודי בכל זה הוא, שחפץ שנעשתה בו מצוה אחת ראוי לעשות בו מצוה נוספת. וכשם שסופה של מפת ספר תורה להיעשות בה מצוה, כך גם תחילתה של מפה, לבוא מחפץ שנעשתה בו מצוה, שחיתלו בו תינוק בברית מילה.

²²³ רמב"ם ה' תפילין, פ"י ה"ג. בערוך השלחן או"ח סי' קנ"ד סעיף ח' מבאר, שמת מצוה היינו עני שאין לו תכריכין. ויתרה מזו מבאר הערוה"ש ביו"ד סי' רפ"ב סעיף ט"ז, שהכוונה היא לאדם כשר שמת.

²²⁴ טור או"ח סי' קנ"ד. ובטור יו"ד סי' רפ"ב כתב: "כל תשמישי הספר שיש בהן קדושה אסור לנהוג בהן בזיון, לפיכך מטפחת ספרים שבלו עושים מהן תכריכין למת מצוה". וביאר שם הבית יוסף: "כל תשמישי הספר שיש בהם קדושה אסור לנהוג בהם מנהג בזיון, לפיכך מטפחות ספרים שבלו עושין מהן תכריכין למת מצוה. שם אמר מר זוטרא משמיה דרב ששת: 'מטפחות ספרים שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן', ומדברי רבינו בטור אורח חיים [סי' קנ"ד] נראה דרשות יהיב אי בעו למיעבד תכריכין למת מצוה שפיר דמי, וכן נראה, ולא כדמשמע מדבריו כאן, שעל כל פנים צריך לעשות כן".

²²⁵ שו"ע או"ח סי' קנ"ד סעיף ד'. השוה שו"ע יו"ד סי' רפ"ב סעיף י"א: "מטפחות ספרים שבלו, עושין אותם תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן". ומבואר הענין בשו"ת חתם סופר, ח"ו, סי' י': "צריך להבין מאי טעמא התירו לעשות ממטפחת תכריכים למת מצוה, נהי שזו היא גניזתן מכל מקום תשמיש קדושה איך ישתמשו בו חול? וצריך לומר, דהאי נמי תשמיש קדושה, דאדם ישראל הוי כספר תורה, כדאמרינן מגלה כ"ט ע"א: 'כנתינתה כך נטילתה', ובמסכת מועד קטן כ"ה ע"א: 'הא למה זו דומה! לספר תורה שנשרף'. ואף על גב דבחי אדם אינו רשאי לשמש בתשמישי ספר תורה, משום שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים כל זמן שהם חיים, ויאל תאמין בעצמך' תנן [ברכות כט ע"א], מה שאין כן אחר שכיפרה עליו מיתתו 'עמד כולם צדיקים' [ישעיהו ס, כא], ונוסף עליו דהאי גופיה מצוה הוא, דהא במת מצוה עסקינן שאין לו תכריכין כדי צרכו, משום הכי התירו רבנן".

²²⁶ ספר מהרי"ל, מהדי מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' תנב.

אופן שימוש הווימפל בברית מילה

לאיזו מטרה בדיוק שימשה המפה בעת ברית המילה? לא כולם עשו בה אותו שימוש. לפי רבי יוזפא שמש בעל 'מנהגים דק"ק וורמיישא' (שס"ד-תל"ח) המפה היא החיתול בו מחתלים את גוף התינוק.²²⁷ בפראנקפורט היה נהוג לעטוף את הילד בבד זה מעל החיתול הסמוך לגוף: "בברית מילה היה בד מיוחד בו **עטפו את הילד מעל לבגדיו**, ממנו עשו מאוחר יותר את הווימפל".²²⁸

על אופן העטיפה בקהילות הסן יש תיאור מפורט יותר: "את חתיכת הפשתן שמו מעל לחיתולי התינוק **והכניסו את ארבע פינותיה לתוך החיתולים**. לאחר שהילד עשה את צרכיו הראשונים, הורידו את הפשתן והמוהל מסר אותו להורים".²²⁹

גם לפי עדותו של בן קהילת מאנהיים בבאדן, "את החיתולים שבהם הוא **עטוף** בשעת הברית, שומרים כדי שישמשו עוד למצוה".²³⁰ את המפות לספר תורה עושים מאותם "החיתולים שבהם היה הילד **עטוף** בשעת ברית המילה וששמרו אותם לצורך זה".²³¹ גם רבי אברהם אליהו קפלן בברלין בעל 'דברי תלמוד' (תר"ן-תרפ"ד) מסר על "מטפחת **שעוטפין בה את התינוק** כשהוא נכנס לבריתו של אברהם אבינו".²³²

אף בימינו בקהילת 'אהבת תורה' בחיפה נהוג כי "כל תינוק הנולד לאחד מבאי בית הכנסת, בהכנסו לבריתו של אברהם אבינו ע"ה **מעטפים אותו בבגד לבן** מיוחד וממנו עושים אחר כך מפה".²³³ כלומר "המנהג כיום הוא להשתמש בחיתול שבו היה **עטוף בשעת הברית כעיטוף עליון** שנשאר בדרך כלל נקי".²³⁴

אופן שימוש המפה בשעת הברית לא היה נהיר בכל הקהילות. יש שמסרו רק באופן כללי שהווימפל נעשה מאותם "החיתולים שהשתמשו בהם בשעת ברית

²²⁷ מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' סט, קנז.

²²⁸ מנהגי פפד"מ - קובץ ר"י היינריך (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

²²⁹ מפי הגב' לוונשטאם, מובא אצל ד' דוידוביץ, חיתולי ספר-תורה, תל אביב תשל"ח, עמ' 17, הע' 13.

²³⁰ ר"א אונא, 'ממנהגי יהדות אשכנז', בתוך: ילקוט מנהגים (בעריכת א' וסרטיל), ירושלים תשי"מ, עמ' 34.

²³¹ שם, עמ' 36.

²³² ר"א קפלן, דברי תלמוד, ח"א, ירושלים תשי"ח, עמ' צא.

²³³ ר"י שטרנפלד, 'מנהגי ק"ק אהבת תורה', בתוך: ספר היובל לקהילת חברת אהבת תורה חיפה, חיפה תשי"ן, עמ' 58.

²³⁴ נ' קורמן (קלרמן), 'על מנהג גלילת ספר תורה בוימפל (מפה)', בתוך: ספר היובל לקהילת חברת אהבת תורה חיפה, חיפה תשי"ן, עמ' 82.

של הילד".²³⁵ לפי מקור משנת תרנ"ג זהו "החיתול בו שכב התינוק בעת ברית המילה".²³⁶

רבים מיהודי באדן נהגו כי "הכר שעליו שכב הילד מכוסה במפה מפשתן עדין. המפה הזאת מחוברת היתה משלוש חלקים, פסים, שהשתמשו בהם אחר כך בשביל חגורת התורה הווימפל".²³⁷ צורת שימוש זו היתה נהוגה גם בקהילות עלזאס: "הבד משמש לעטוף את הכרית עליה שוכב התינוק בשעת ברית המילה".²³⁸

על שיטה זו העיד גם רבי משה אריה ליב באמברגר אב"ד שנלאנקה (תרכ"ט-תרפ"ד): "ביום המילה מניחים בכרית של הרך הנולד חתיכת בד, בדרך כלל פשתן לבן. בד זה משמש אחר כך לעשיית ווימפל".²³⁹

כעין זה היה מקובל אצל בני משפחת הרבנים אויערבך מהאלברשטאדט ש"בברית מילה שמו מתחת לרך הנימול בד פשתן שממנו עשו לאחר מכן את הווימפל".²⁴⁰ כך היה מורגל בקהילות מסוימות בוירטמברג: "כאשר ערכו את ברית המילה הניחו פיסת בד תחת התינוק. זו נשמרה לצורך תפירת הווימפל".²⁴¹ בקהילות הסן היה הסנדק נותן, יחד עם שאר מתנותיו לתינוק ולילודת, את החיתול שממנו עושים את הווימפל.²⁴² בקהילות אחרות בהסן היה המוהל מביא את הבד הזה.²⁴³ בעתות מצוקה נעשו תקנות למעט בהוצאות. כך אירע בקהילות אה"ו שבתקנותיהן משנת תע"ה קבעו כי לסנדק אסור לנסוע בכרכרה לבית הכנסת לברית מילה, "ואסור לשום סנדק ליתן מתנה מלבד החיתול בלי כסף וזהב, כפי שיש על כך חרם מקדם".²⁴⁴ את כל שאר המתנות יכלו לאסור, מלבד את המפה של הווימפל המשמשת כחיתול של ברית מילה.

²³⁵ ר"י אונא, זכרון יוסף, הוצ' ספרייתי, תשמ"ג, עמ' 302.

²³⁶ G. Minden, 'Die Thorah-Wimpel oder Mappe', Zeitschrift des vereins fuer Volkskunde 1893 / 2, p. 206

²³⁷ ר' דוקס, 'מן ההווי של יהודי באדן', עדות, ג (תשי"ח), עמ' 92.

²³⁸ R. Weyl - F. Raphael, L'imagerie juive d'Alsace, Strasbourg [1979], p. 23

²³⁹ M. L. Bamberger, 'Aus meiner Minhagimsammelmappe', Jahrbuch fuer Juedische Volkskunde, Berlin-Wien, 1923, p. 331

²⁴⁰ מנהגי משפחת אויערבך בהאלברשטאדט - קובץ ר"י אויערבך (ארכיון מכון מורשת אשכנז).

²⁴¹ B. Stern, Meine Jugenderinnerungen an eine wuerttembergische Kleinstadt und ihre juedische Gemeinde, Stuttgart 1968, p. 119

²⁴² פי גוגנהיים, 'רביד-קמיע לרך הנימול', ידע עם, תשל"א, מס' 37-38, עמ' 24.

²⁴³ מפי הגבי לוונשטאם, מובא אצל ד' דוידוביץ, חיתולי ספר-תורה, תל אביב תשל"ח, עמ' 17, הע' 13

²⁴⁴ מ"ו בערנשטיין, נישט דערברענטע שייטן, בוענאס-איירעס תשט"ז, עמ' 324.

סיכום

הווימפל של בני אשכנז הוא המשך ישיר של המפה של ספר תורה מזמן הבית ומימי חז"ל. במשך דורות רבים היתה המפה הכיסוי העיקרי של ספר התורה, והיו כורכים אותה סביב הספר פעמים אחדות דרך לבוש ולשם קשירה וחיזוק. מפה זו היתה מכונה בפי חז"ל גם בשם 'מטפחת'. בתקופת הראשונים, בה כבר מקובל היה להלביש על ספר התורה גם מעיל תלוי – בארצות ספרד להניחו בתיק עור וכדומה – המשיכו לכרוך את ספר התורה במפה הרגילה מקדמת דנא, הן בארצות אשכנז והן בארצות ספרד.

נדבת מפות, פרוכות ושאר תשמישי קדושה נחשבה למצוה רבה, ואלו היו באים מתרומות ונדרים במעמדים שונים, גם לעילוי נשמה או לכפרה. לעתים ביקשו גוים לזכות בכך, והתירו להם רבותינו. אך נדבת משומדים ומומרים, יש מן הפוסקים שאסרוה, ויש שהתירוה אם הוא מומר לתיאבון.

הבדים והאריגים היו יקרים מאוד במשך אלפי שנים, עד המהפכה התעשייתית שהביאה לייצור טכסטיל המוני וזול באמצעות מכונות. לפיכך היו בגדים משומשים עוברים בירושה מדור לדור, ואף הוקדשו לצרכי בית הכנסת, ומהם נתפרו פרוכות ומפות של ספר תורה. יש מן הפוסקים שהסכימו לכך לכתחילה, היות והבגד משתנה מצורתו הראשונה, ויש שהסכימו לזה רק בדיעבד והעדיפו עשיית מפות מבדים חדשים, בנימוק שאין זה דרך כבוד לעשותן מישנים. קיימת היתה גם התופעה של שימוש בבגדי נשים לצורך עשיית פרוכות ותשמישי קדושה דומים. יש מן הפוסקים שהתירו זאת לכתחילה, יש שהתירו בדיעבד, ויש שהתירו רק בלבוש שעדיין לא השתמשה בו אשה. יש שהתנגדו לריקום שם האשה הנודבת על תשמישי קדושה שנדבה, אף אם הבד אינו עשוי מבגד אשה.

לעומת המפות הבאות ממקורות מפוקפקים, מה טהורות ונעלות הן המפות ששימשו תחילה לקיום מצות ברית מילה. משעה שנשתרש המנהג שחיתול ברית מילה הוא הבד המובחר של מפת ספר תורה, נעצרו על סף בתי הכנסת בקהילות אשכנז כל שאר הבדים ושאר התורמים שאינם רצויים.

באשכנז בימי רבותינו הראשונים נהגו חתנים לעת חתונתם לידור מפה לספר תורה, כדי שלא ישלוט עין הרע בממון הבא לידו. הוא הדין בנער קטן מסוגלת הבאת המפה לסילוק עין הרע ממנו.

יש מרבתינו הראשונים באשכנז שהסבירו שכאשר אשה גומלת את בנה, היא מביאתו לבית הכנסת עם מפה וכיוצא בה, שיהא חינוכו במצוה. הבאת הילד לבית הכנסת לראשונה בחייו עם מתנה דומה, היתה נהוגה בזמן הראשונים גם בספרד. יש מרבתינו הראשונים באשכנז וספרד, שהזהירו שלא לבטל מנהגם זה. במסורת בני אשכנז, לפחות משלהי תקופת הראשונים ואילך, נהגו להתקין את המפה שהילד מביא לבית הכנסת, מהחיתול בו נכרך בעת שנכנס לברית.

קשר מקרי בין מפת ספר תורה וחיתול תינוק לאחר הברית, שאירע למהרי"ל, כאשר פעם בברית מילה התברר לפתע ששכחו להכין חיתול חדש, ומהרי"ל התיר בשעת הדחק להשתמש תחתיה באחת המפות הכרוכות בתורה, נתפס בימינו בטעות כמקור המנהג להכין את המפה של ספר התורה מחיתול של ברית מילה.

קשר ברור בין ברית מילה למפה של ספר תורה, מבוטא בנוסח הברכה של ברית מילה הנכתב ונרקם ברובו גם על גבי המפה עצמה: "כשם שנכנס לברית **כן יכנס לתורה** ולחופה ולמעשים טובים". **ברית מילה וברית תורה** הן שתי הבריתות המקיימות את הבריאה כולה, כפי שקבעו חז"ל, וביארו רבותינו שברית מילה היא הגדולה שבהכנות ללימוד תורה. בהביאו מפה, קושר הילד את ההכנה אל המצוה, הוא נוטל את המפה ששימשה אותו לברית מילה וכורך אותה סביב התורה שהיא משאת נפשו ומטרת חייו.

אחרים העירו כי נטילת חיתול של ברית מילה לצורך עשיית מפה של ספר תורה היא בהתאם לכלל בגמרא: "הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא, נעביד ביה מצוה אחרת". כעין הוראת חז"ל במפות של ספר תורה: "מטפחות ספרים שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה, וזו היא גניזתן". כשם שסופה של מפת ספר תורה להיעשות בה מצוה, כך גם תחילתה של מפה, לבוא מחפץ שנעשתה בו מצוה, שחיתלו בו תינוק בברית מילה.

החיתול שממנו נעשתה המפה, היו לו שימושים שונים בעת ברית המילה, לפי מנהגי הקהילות השונות. בוורמיישא חיתלו בה את גוף התינוק. בפראנקפורט עטפו בה את הילד מעל החיתול הסמוך לגוף. בקהילות הסן שמוה מעל לחיתולי התינוק והכניסו את ארבע פינותיה לתוך החיתולים. לאחר שבא המוהל להורידה מסרה להורים. גם במקומות אחרים שימשה המפה כעיטוף עליון. היו גם שהסתפקו בכיסוי הכרית עליה שכב התינוק במפה זו.

בקהילות הסן ואה"ו היה הסנדק נותן בין מתנותיו לתינוק ואמו, את החיתול שממנו נעשה הווימפל. בקהילות אחרות בהסן היה המוהל מביא את הבד הזה.

הכנת מפה לספר תורה

אמוראים

עשיית מפות נאות לספר תורה מצריכה כשרון. יפיה של המפה תלוי בחומרים ממנה נעשתה ובמומחיותו בימלאכת מחשבת' וב'מעשה ידי אמן' של המכין אותה. מלאכת הריקמה והאריגה של המשכן הוטלה על בצלאל בן אורי בן חור ואהליאב בן אחסימך, "מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב ורוקם בתכלת ובארגמן בתולעת השני ובשש ואורג".¹

עשיית מפות של ספרים נחשבת לענין של מצוה. מבין אלה שעסקו בה בימי חז"ל ידועים לנו שמותיהם של שני אמוראים:

לוי בר שמואל ורב הונא בר חייא הוו קא מתקני מטפחות ספרי דבי רב יהודה.²

רב יהודה, הוא רב יהודה בר יחזקאל, היה מייסד הישיבה המרכזית בפומבדיתא,³ ואולי התקינו תלמידיו את המפות לספרי ביתו בעת שיסד את הישיבה. רב הונא בר חייא, שהתקין את המטפחות, עמד בראשות הישיבה אחר פטירת רב יהודה.⁴

כמובן שרק במרכזי התורה ניתן היה להטיל מלאכה קדושה זו על חכמי התורה, אך לא בכל מקום נמצאו רבן ותלמידיהו, ומן הסתם עסקו במלאכה זו גם יהודים פשוטים.

1 שמות לה, לה.

2 סנהדרין ק ע"א.

3 איגרת רב שרירא גאון, מהד' פיליפאווסקי, עמ' 52. ועי' חולין קי ע"ב.

4 עי' בכורות לא ע"א.

נשים

נשים כשרוניות עסקו במלאכות ממין זה מקדם קדמתה, ושלמה המלך שיבח את 'אשת החיל' אשר 'פרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה... ידיה שלחה בכישור וכפיה תמכו פלך... מרבדים עשתה לה, שש וארגמן לבושה'.⁵

נשות חיל כאלה היו גם בימי רבותינו הראשונים באשכנז. רבי אלעזר מוורמיישא בעל ה'רוקח' (ד' תתק"ך-תתקצ"ז) בקינה שנשא על אשתו ובנותיו שנהרגו בגזירות תתקנ"ז תיאר את מעלותיהן. על אשתו מרת דולצא קונן בין היתר: "דרשה צמר לבן לציצית טוטה בחפץ כפיה... הן כפיה תמכו פלך לטוות חוטים לספרים... חגרה בעוז מתני ותפרה בארבעים ספרי תורה... מרחצת מתים ותפרה להם בגדים, ידיה תפרו בגדי תלמידים וספרים קרועים". בין שבחי בתו בלט, בת השלוש עשרה, מנה את מעלתה זו: "עובדת בוראה וטוה ותופרת ומרקמת". ועל בתו הקטנה חנה כתב: "בת שנים שש היתה וטוה ותופרת ומרקמת".⁶

מעשה תפירת ארבעים ספרי התורה של אשת ה'רוקח' עורר תמיהה. רבי יעקב קופל הלוי באמברגר אב"ד וורמיישא (תקמ"ד-תרכ"ד) שאל: "מה שכתב רבינו אליעזר בעל ה'רוקח' ז"ל בציון זה: 'ותפרה בארבעים ספרי תורה', יעויין שו"ת מהר"מ לובלין סי' ס"ח ובספר 'לקט הקמח' למהר"מ חאגיז ז"ל, הלכות חול המועד בהשגתו על מוהר"ר שלמה ניצה ז"ל⁷ – שאין תקנה אלא לקרוע התפירות שנעשו באיסור מהני נשי – ומכל מקום נראה דלכתחילה יש להחמיר, כמו שכתב מהר"מ לובלין".⁸

תמיהה זו מתחזקת לאור העובדה שרבו של ה'רוקח', רבי יהודה החסיד בעל 'ספר חסידים' (ד' תתקע"ז), הורה כי כל הפסול לכתוב ספר תורה הריהו פסול לתפרו: "ספר תורה אסור לתפור בהם בגידים, כל דבר שמעכב מלקרא בצבור אסור, כגון כתיבה ולתפור בגידין, אבל לקשור שאר ספרים בטבלאות שלומדים בהם, אין איסור לתת להם לקשור".⁹

מכח תמיהה זו יש שטענו שאין ללמוד מהקינה של ה'רוקח' על אשתו, שהרי אין למדין הלכה מדברי אגדה וכל שכן מדברי הספד.¹⁰ ויש שביקשו ליישב שאשת

⁵ משלי לא, יג-כב.

⁶ קינת בעל ה'רוקח' נדפסה לראשונה ב'שומר ציון הנאמן', גליון ע"ט, כ"ג תמוז תר"ט, דף קנח ע"ב.

⁷ לקט הקמח, אמשטרדם תס"ז, דף נ ע"ב.

⁸ הערת רי"ק באמברגר בשולי הקינה ב'שומר ציון הנאמן'.

⁹ ספר חסידים, סי' ר"פ.

¹⁰ ר"ג פעלדער, יסודי ישורון, ח"ב, עמ' רפה.